

I. CIELE A PROBLÉMY SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO HNUTIA V ROKOCH 1861–1914

JAROSLAV VLČEK

(1860–1930)

TURČIANSKY SV. MARTIN

(Úryvok)

Ak prídeš vlakom od Žiliny alebo od spišských Tatier a vystúpiš na priestranej stanici na Vrútkach, kde vyúsťuje tiež budapeštianska trať štátnych železníc uhorských, a keď pozoruješ ruch a šum, ktorý sa tu rozvíri pri každom vlaku, nepovedal by si, že si sa ocitol na pol hodiny od strediska uvedomelej inteligencie slovenskej. Maďarskí železniční úradníci, maďarskí konduktori a staniční robotníci, maďarskí cestujúci, povalači, šviháci a postavači, maďarskí kelneri*... roja sa tu v pestrej hara-vare, a okázalá, afektovane preťahovaná a prízvukovaná maďarčina peštianskeho bulvárneho strihu zovšadiaľ ti zneje do uší. Iba v ústraní perónu alebo v kútoch železničnej budovy tlačia sa so svojimi batohmi a svojim drobizgom haličskí Židia v čiernych kaftanoch alebo americkí vystaľovalci slovenskí vo svojich bielych halenách.

A ak cestuješ ďalej a vystúpiš na neveľkej stanici svätomartinskej a ponáhľaš sa k mestu, nepociťuješ ešte skutočný jeho život a pravé prostredie. Nosiči a poslovia ťa oslovujú po maďarsky alebo po nemecky; ideš okolo výstavnej budovy s medzinárodným nápisom Museum, ktorý neprezrádza, pretože nesmie, skutočnú príslušnosť; na susednej väčšej budove, upútavajúcej tvoju pozornosť, čítaš síce, že je to Dom, ale aký dom a k akým účelom, to ti zatiaľ nie je jasné. Dva, tri, štyri rady patriarchálnych prízemných domkov pod šindľom, s dvorkami ústiacimi do stodôl a záhrad, tiahnu sa pozdĺž cesty, alebo ak chceme, ulice, v idyllickom pokoji; medzi nimi vyčnieva niekoľko výstavnejších domov poschodových, súkromných aj úradných; stará, chatrná budova župnej správy pripomína dobu tereziánsku** a oproti nej, „stoličnému domu“, čpie nemálo starý, ošarpaný „panský“ hostinec; na priestranstve medzi nimi sú rozložené ovocné koše predávajúcich báb a pobejújú skupiny kľbciacich sa polonahých cigánov a do-

* kelner: z nemeckého slova: der Kellner: čašník

** tereziánska doba – obdobie panovania Márie Terézie (1740–1780)

biedzavo žobrajúcich cigánskych detí; vo dverách obchodov predavači (zväčša Židia), zvedavo a skúmavo si obzerajú každého chodca, najmä cudzinca; po chodníkoch tmolí sa smotánka maďarskej alebo maďarónskej mestskej spoločnosti, bujnú semitské krásavice a „zlatá“ mládež v hlučnom afektovanom rozhovore; na obvode mesta (vlastne lepšie mestečka s dvoma tisícmi obyvateľov) dymí niekoľko továrenských komínov, to je na pohľad zvonjšok Turčianskeho Sv. Martina, ako sa javí príchodnému turistovi.

Ale ak sa prizrieme lepšie, odrypkáva sa povrchný náter a objavuje sa živý a život celkom iný.

Oproti Domu priekom cez ulicu stojí jednoduchá poschodová budova s jednoduchým nápisom Sporiteľňa, peňažný ústav výborne založený a výborne vedený, ktorého správa leží v rukách národných.

Na severnom konci mesta upúta pozornosť iný podobný dom, Kníhtlačiareň, akciová tlačiareň slovenská, založená počiatkom rokov sedemdesiatych, z ktorej vyšla nepomerná väčšina všetkého, čo sa od štyridsiatych rokov vydalo na Slovensku. Tam sa tlačili „Letopisy“ a iné publikácie bývalej Matice slovenskej; tam od rokov opúšťajú tlačiarenský lis objemné zväzky diel náučných, pekne vybavené zbierky básnické a knihy beletristické, hrby kalendárov a čítania ľudového, tam sa tlačia celé rady ročníkov slovenských časopisov revuálnych, zábavných, humoristických, novín politických, – tam českí sadzači a strojníci založili domáci dorast typografický. Keby sme chceli opisovať kultúrny a národohospodársky ruch slovenský v Martine vôbec, museli by sme sa zastaviť i v neďalekom prostom dome banky Tatry, v ústave dnes už so značným obratom peňažným a so sieťou filiálok* po okrajoch slovenských. Alebo by sme za mestom vyhládali t o v á r e ň n a n á b y t o k z ohýbaného dreva, v ktorej dielňach vidieť pestré ľudové kroje vari zo všetkých žúp slovenských a ktorej výroby putujú do Afriky a Austrálie. Alebo by sme si prezreli slovenské k n í h k u p e c t v á Gašparíkovo a Kompišovo, slovenské kožiarnu a farbiarnu, veľký turčiansky pivovar, založený slovenským kapitálom atď.

Ale chceme si letmo všimnúť najmä svätomartinský život literárny. Jeden sa rozvíja pred našimi očami, patrí živej skutočnosti. Ak nehľadáme k redakčným stolkom novinárskym, snahy tie vychádzajú zo súkromných pracovných spisovateľských a redaktorských. Dvaja dlhoroční pracovníci, hoci srieň veku už pokrýva ich temená, dosiaľ neúnavne a sviežo sa hlásia k slovu: beletrista a básnik Svetozár Hurban Vajanský a podpredseda Slovenskej muzeálnej spoločnosti Jozef Škultéty. Onen svoju tridsaťročnú bohatú úrodu usporadúva a vydáva v objemných zväzkoch (za minulý rok ich vyšlo päť) a iba z tohto súboru vysvitá jasne a presvedčivo, čo Vajanský znamenal pre slovenskú novelistiku a

* filiálka – pobočka

ako ďaleko za domácu oblasť siahala jeho význam: neviem, koľko máme románových skladieb takej úrovne umeleckej a popritom takej hodnoty životnej, ako je Vajanského staršia „Suchá ratolesť“ a novšia „Koreň a výhonky“. Škultéty je z najhúževnatejších a najpracovitejších redaktorov, ktorých poznám. Už od rokov nielen vedie, ale aj zaplňuje svoju revue. „Slovenské pohľady“ s neochabujúcim úsilím, starostlivo udržuje a sústreďuje hŕstku svojich spolupracovníkov, sleduje vedecký slovesný ruch doma i medzi Slovanstvom, pestuje dejiny literatúry, jazykospyt,* folklór, literárnu kritiku a iné odbory s vytrvalou usilovnosťou a rozhlľadom. Muzeálna spoločnosť slovenská po smrti Andreja Kmeťa má v Škultétych dobrú náhradu. Zbierky tejto Spoločnosti, najprv umiestnené v Národnom dome, teraz v novej budove muzeálnej, ukazujú svojráznu kultúrnu prítomnosť i minulosť slovenskú v jej plnosti a rozmanitosti: kroje, náčinie, náradie, spôsob života a zamestnanie, staré mince a vykopávky, /.../ ktoré starostlivo a obetavo opatruje svojimi skutočne neúmernými rukami vzácny, skromný muž, advokát Andrej Halaša. Neraz som stál nad tými zriedkavými starými tlačivami z čias reformačných a protireformačných, bibliami, kancionálmi, traktátmi a polemikami, ktoré z tlačiarň českých, moravských a slovenských s tunajšími vysťahovalcami i s domácim obyvateľstvom putovali z ruky do ruky a s pamätnými dojímavými príspevkami prechádzali z otca na syna a vnuka po mnohé storočia... Slovensko malo už pred štyridsiatimi rokmi súbor takých pokladov v bývalej Matici slovenskej; ale dnes v rozsiahlej jej budove, kde v rokoch šesťdesiatych a sedemdesiatych na výročných schôdzkach domáceho vzdelanstva, za prítomnosti hostí zďaleka-široka rozliehali sa ohnivé, dôležité programy národnej práce osvetovej, je štátna pošta a telegrafný úrad a okresný súd – bývalé bohaté zbierky matičné presťahovali sa do Zemského múzea peštianskeho a z fondov matičných sa vydávajú slovenské noviny vládne...

To je teda už kus obrázku slovenskej minulosti. A táto minulosť, kultúrno-literárna minulosť, najdojemnejšie nás ováňa na miestnom cintoríne svätomartinskom. Vyjdeš za mesto na návršie, rozhladiš sa po celej rovine najmenšej a najmalebnejšej župy slovenskej: vpravo, vľavo, pred tebou, i za tebou dlhé chrbáty alebo zase lysé ostré hroty modravých hôr oravských, trenčianskych, zvolenských a liptovských (k úbočiam jednej z nich túlia sa Kollárovo rodné Mošovce) – a tu, pod rovni,** ktoré ozdobujú pekné mramorové lebo kovové pomníky, rozkladá sa malé mesto tichých spáčov, naozajstný slovenský Vyšehrad. Rodinná hrobka hostí telesné pozostatky superintendenta Karola Kuzmányho, priateľa Kollárovoho, vydavateľa českej revue „Hronka“ na Slovensku v rokoch tridsiatych, v ktorej programovite pestoval slovenskú vzájomnosť a prvý sa ujal

* jazykospyt – jazykoveda

** rov – hrob

v Čechách za kacíra* vyhláseného Máchu; Kuzmányho pieseň „Kto za pravdu horí v svätej obeti“ spievajú dnes naše zástupy robotnícke, netušiace snáď ani, že vznikla r. 1849 proti revolučným snahám maďarským a že pôvodne odznievala v radoch slovenských dobrovoľníkov pod ochranou čierno-žltých zástav. Pod šedivým pomníkom drieme Janko Kalinčiak, bývalý riaditeľ ev. gymnázia tešínskeho, „maliar slovenských zemanov“, ktorý niekoľkými svojimi typickými figúrami navždy životne a verne zachytil zapadlý svet drobnej slovenskej šľachty. Kamenný obelisk označuje hrob Viliama Paulinyho-Tótha uprostred rovov a ná-hrobkov jeho milých a blízkych – muža nevšedného rozhl'adu a veľkej energie, ktorý zanechajúc vysoký úrad správny za druhého provizória** rokov šesťdesiatych, presťahoval sa do Martina a šťastlivou rukou z nepatrného mestečka čoskoro vytvoril stredisko kultúrneho ruchu slovenského: Paulíny politik, Paulíny publicista a organizátor, Paulíny literát a beletrista je zaujímavá a vďačná kapitola dejín slovenských. A tak by sme vo svojich literárnych pochôdkach cintorínom mohli pokračovať ešte dobre dlho...

Lenže povinnosť volá od mŕtvych k živým.

IVAN GALL

(1885–1955)

ČERNOVÁ

Sme zotročilí, ľudia malej viery,
krv v našich žilách lenivo sa plazí...
tvár skepsy*** sa v prázdnych prsiach škerí
a v zmäklých mozgoch páli stigma**** skazy.

Nám v oči môžu pľuvnúť tisíc razy –
za jeden úsmev hnev sa zase zmieri,
daň platíme si sami na povrazy
a prorokom už nikto neuverí.

* kacír – kto sa odkláňa od oficiálnej cirkvi

** provizórium – prechodný stav

*** skepsa – pochybovanie, nedôvera

**** stigma – znak, jazva

Revolta* kdesi v horskom hniezde vzplála,
aj krv vraj tiekla, žurnálov rad vraví,
je výnimka to z pravidla len malá,
či osvietilo nebo naše hlavy?
A duša moja akoby sa bála,
čím budúcnosť zas radosť tú otrávi...

MARTINSKÉ SPOMIENKY

Turč. Sv. Martin vyše polstoročia bol slovenskému národnému citu posvätným. Nie pre toho cirkevného svätca, ktorý delil sa s chudákom o svoj plášť a po ktorom nosí svoje meno, ale preto, že z neho vyjde lepšia budúcnosť poníženého národa. Keď roku 1861 na veľkom slávnostnom zhromaždení zosnovali politické memorandum a položili základy Matice slovenskej, zdalo sa účastníkom a súčasníkom, že zasvitla hviezda záchranu a po chmúrnej noci rozbrieždi sa radostný deň. V Matici videli paládium** slovenského národa. Paládium, ako vieme, bola socha Pallas Athény, ktorú poslali bohovia mestu Athénam a ktorá bola zábezpekou ich bezpečnosti. Teda až do ďalekého pohanského sveta šli si naši otcovia pre symboliku. Prirovnávali mesto k Betlehemu, lebo aj Sv. Martin bol hniezdečko malé, skromné, a chudobné, kde pastieri vyprevádzali svoje stáda, cvendžiace idylickou hudbou spiežovcov*** po prašných cestách, a predsa z neho vyšlo spasenie.

Prezývali mesto aj slovenskou Mekkou. Zdá sa, že toto prirovnanie bolo najpriliehavšie. Ako každý moslim túžil osvedčiť svoje náboženstvo, svoje ideové príslušenstvo púťou do Mekky a potom po celý život nosil čestné meno Hadži, tak roduverný Slovák aspoň raz putoval do Martina, aby sa prihlásil k národnému súručenstvu**** a navždycky bol stigmatizovaný názvom nie Hadži, ale pansláv.

A tak k pohanskej symbolike pristupuje aj kresťanská aj musulmanská, a to stačí, aby sa Turč. Sv. Martin sám stal symbolom. Posudzovať Martin ako mestské stredisko zo stanoviska historického, sociologického, geopolitického stretne sa s neúspechom. Vieme, ako vznikali mestá v histórii. Kráľ potreboval zlato, striebro, remeslá a obchod, pozval si teda Nemcov, dal im k dispozícii kus zeme, Nemčici zobrali svoje inštrumenty, svoj Sachsenspiegel lebo Schwabenspiegel a iné

* revolta – vzburá

** paládium – ochrana, záštita

*** spiežovce – bronzové zvončeky

**** súručenstvo – spolupatričnosť

privilégiá, prísťahovali sa, ohradili svoju osadu hradbami, postavili ratúze* a kostoly s nemeckými svätými – a bolo mesto.

Banská Bystrica, Kremnica, Lupča atď. Alebo usadili sa na križovatke ciest a obchodovali medzi západom a východom, severom a juhom, ako v Košiciach, Bardejove, Žiline. Niekde vzniklo mesto z podhradia, z remeselníckych osád pri strategických punktoch, napr. Trenčín. Inde priaznivá zemepisná poloha, klíma, rieka ako vodná cesta alebo hnacia sila pripútali na seba pozornosť ľudských družín, ktoré tam ustálili svoje sídlisko. Nič takého nebolo v Martine. Minerálne bohatstvo v blízkosti nebolo, rieka Turiec neslúžila ani plavbe, ani výrobe – veď obec rozkladala sa od nej v úctyhodnej vzdialenosti, lebo na jar vylievala sa za humná a v inundačnom** teréne prenikala do pivníc. Bolo tak ešte v historických dobách, keď som bol chlapcom a keď v koryte vesloval som po rozsiahlej pivnici po fľašu vína na večeru. Martinčanom ani neimponovalo byť dopravným uzlom, keď opatrní otcovia obce odopreli košicko – bohumínskej železnici pozemky na stanicu a trať, lebo by stratili kapustné záhrady.

V stredoveku spomína sa Martin len ako fília fary vo Svätej Helene, dnes bezvýznamnej osade. A tak sa zdá, že sa stal Martin stoličným sídlom iba zo žiarlivosti mnohých zemianskych obcí, ktoré navzájom nechceli si dopriať tohto vyznačenia. Nemal teda Martin ani mestský výzor, ani mestskú históriu a ani historickej budovy okrem katolíckeho kostola. Podľa svedectva českého turistu z roku 1839 bola to bezvýznamná dedina s dvoma murovanými budovami. Ale netreba sa dovolávať ani archívnych záznamov, starí Martinčania vám ešte dnes vypočítajú, ktorý murovaný dom bol prvý, druhý, tretí, desiaty.

A predsa sa stalo toto mestečko povestné, predsa sa zapísalo do histórie národa nezmazateľným písmom a hralo v osudoch slovenských po desaťročia najprednejšiu úlohu. Je mestom, ktoré vyrástlo výlučne z predpokladov ideálnych, morálnych, citových. Skutočný Betlehem, skutočne posvätná Mekka. Stalo sa tak takmer pred našimi očami, ešte v pamäti starcov.

Základy svojej slávy položilo uvedomelé predstavenstvo veľkej obce Turč. Sv. Martina tým, že ponúklo sa iniciátorom memorandového zhromaždenia. Na zhromaždení založená bola Matica slovenská a Živena. Matica spôsobila premiestnenie Pešťbudínskych vedomostí a založenie Národných novín. Ale nejde o politickú alebo kultúrnu históriu. Sledujme len povrchové zjavy, ako sa tvorila societa, ktorá potom vtlačila Turč. Sv. Martinu jeho osobitný ráz a určovala po istú epochu politický, kultúrny a spoločenský tón celému národu. Za Maticou presídľuje sa do Martina Karol Kuzmány, Ján Francisci, Fr. Sasínek a Viliam Paulíny-Tóth. Za Národnými novinami Ambro Pietor, Sv. Hurban Vajanský, Jozef

* ratúze – radnice

** inundácia – zaliatie terénu vodou

Škultéty, a tým už automaticky vzniká akési kultúrne stredisko. Zakladá sa tlačiareň a prichádzajú do nej odborníci z Prahy. Ich synovia stali sa významnými Slovákmí.

Domáce obyvateľstvo a turčiansky vidiek, ktorý oddávna vynikal svojou úrovňou – spomeňme Jána Kollára z Mošoviec, Hodžovcov z Rakše a celý rad evanjelických a katolíckych farárov – prijíma týchto významných prišielcov s oduševnením a pripojuje sa do ich spoločnosti a ich záujmov. Tak Kohútovci, Šimkovci, Galandovci, Lilgovci, Vančovci atď, i zemiansky Jesenskovci, Ivankovci, Vanovičovci a iní. Do Martina prichádza z Oravy pravotár Pavol Mudroň a jeho osnovník Andrej Halaša, tiež Oravec, stáva sa jeho zaťom. Advokát Matúš Dula z Blatnice žení sa s dcérou Paulíny – Tótha. Prípravné práce na gymnáziu privolávajú Jána Kadavého a evanjelická ľudová škola dáva útluk veselému muzikusovi rektorovi Jánovi Meličkovi a „pánu profesorovi“ Andrejovi Sokolíkovi, ktorý prišiel sem zo zrušeného gymnázia revúckeho. Paulíny –Tóth zakladá roku 1863 Sporiteľňu, Mudroň s ing. Krupcom r. 1885 Tatra banku a oba peňažné ústavy preberajú továreň na nábytok od prešporského podnikateľa Dobrovitsa László – prvá slovenská továreň väčšieho významu. Jozef Capko, jeden z tých turčianskych obchodníkov, ktorí obchodovali za hranicami, zakladá roku 1893 pivovar. Všetky tieto hospodárske podniky zamestnávajú úradníkov národne uvedomelých, často pre slovenčinu zo škôl vyhodенých alebo inde miesta pozbavených.

Mnohí z nich písali, keď nie básne, aspoň básničky, prekladali, hrali divadlá, Peter Kompíš vydával časopis pre živnostníkov, Ivan Pietor redigoval Národného hlásnika, Anton Bielek akési katolícke noviny, Ďuro Čajda Černokňažníka ako dedičstvo po Viliamovi Paulíny-Tóthovi. Ale knihy vydával aj oduševnený kupec Jozef Fábry a pravotár Gustáv Izák, drobné knihy pre ľud Jozef Gašparík, kníhkupec a tlačiar. Iný kupec priviedol aspoň svoju manželku – ušľachtilú Elenu Maróthy Šoltésovú. Začas býval v Martine i Pavol Országh-Hviezdoslav ako koncipient u advokáta Melfelbera a básnik Ján Botto ako geometer. Dušan Jurkovič tu praxoval u Felixa Bullu, architekta a komponistu. V rokoch osemdesiatych po dlhší čas bavil sa v Martine Jaroslav Věšín, skvelý maliar, ktorého obrazy tak lahodili slovenskému vkusu, že i básňami bol oslavovaný. Potom iný obľúbený český maliar Karel Svoboda.

Je prirodzené, že vyvinul sa čulý spoločenský život, ktorý spočiatku sústreďoval sa v budove Matice a keď Maticu skonfiškovali a nastala bieda, kde hrať divadlo alebo konať schôdzky a zábavy, po rôznych súkromných miestnostiach. Roku 1889 založil Matúš Dula na obchodnom základe spoločnosť pre výstavbu Národného domu. Veľmi živý spolok bola Živena, ktorá ako celonárodná organizácia žien zvolávala sem na výročné zhromaždenie hostí zďaleka-široka. Roku 1887 usporiadala aj výstavku ľudového umenia, menovite výšiviek, ktorá

vyvolala veľkú pozornosť a rešpekt. Pri tej príležitosti vymysleli aj slovenskú mužskú košeľu, vyšívanú, trocha podľa ukrajinského vzoru. Bola pohodlnejšia ako tvrdý golier, bola malebná, mala v sebe niečo individuálneho a dýchala teplom z prstov matere, sestier, mladej manželky, „starostlivej gazdinej“, ktorá ju vyšívala na dôkaz lásky.

Ale bola to aj košeľa politická, výbojná, demonštračná proti panujúcemu režimu a proti dekadentnému západu – krátko panslávská.

Takého panslavizmu bolo v Martine a v turčianskej stolici viac. Začali sa tu rodiť Vladimírovia, Igorovia, Fedorovia, Milošovia, Milutíni – Milan Ivanka, ktorý mal dostať rodové meno Tobiáš, v poslednom okamihu pokrstený bol na Milana, lebo vtedy srbské knieža Milan Obrenovič práve kdesi nabil Turkov. Dievčatá boli Oľgy, Viery, Želmíry, Boženy a kto ešte mal meno západné, premenoval si ho na rítus* východný. Tak napr. z Felixa stal sa Blažko, ačkoľvek Blažej je vlastne Basilius – Vasil. Po turčianskych dedinách šumel čaj v tuských samovaroch, našli sa aj po rusky zarastené brady a na hlavách furažky – biele čapice ruského typu. Ale šírili sa aj veľké znalosti ruského zemepisu a života, ktoré prinášali kupci, ktorí preputovali ďaleký ruský svet až na Sibír i Rumunsko, Bulharsko.

Týmto haveli i Národné noviny, kde ruskej politike venovaná bola mimoriadna pozornosť, kde sa mohli dozvedieť o generáloch, politikoch, ale aj o tom, aké dary priniesli chánovia a východné kniežatá baťuškovi cárovi na korunováciu a aké meno dostala kňažná Jusupová od starého Jusupova. A so záľubou čítali si, ako úvodníkár Národných novín mydlí hlavu Gladstonovi, lebo vtedy už bolo Anglicko rivalom Ruska.

Toľko ľudí národne významných zaslúžilých politike cirkvi, literatúre, zhromaždených na malom priestore tri až štyristotisícovej obce, pretvorilo mestčko z provinciálneho mesta na centrum národného života. Miestne stoličné veličiny zatlačené boli do úzadia, vidiecki džentríci nemohli konkurovať s Martinom. V Martine nemusel sa nikto hanbiť, že je Slovákom, naopak, odpadlík deklasoval** sa v očiach verejnosti. K vyššiemu sebedomiu napomáhali aj spoločenské formy, bály vo frakoch a tu i tu duel*** ako záväzok noblesy.

Nie je div, že aj pýcha vstúpila do martinských hláv, veď tu bol každý národným predákom, každý bol pohlavárom, každý sa cítil rímskym senátorom. Neomylnosť, autoritárstvo, exkluzívnosť stala sa geniom loci.**** Keď zaviali nové vetry v politike národnej, začal Turč. Sv. Martin starnúť ako mrzutý šľachtic vo svojej kúrii.

* rítus – obrad, súhrn zvyklostí

** deklasovať – preradiť do nižšej triedy

*** duel – súboj

**** génus loci – ochranný duch mesta

ŠTEFAN KRČMÉRY
(1892–1955)

NA ROZCHODNÚ

Hej, Maďari, Maďari,
veď sme sa len sklamali,
keď sme vás pred tisíc rokmi
do domu prijali.

Tak sme si my mysleli:
dosť široký je náš dom,
môžeme tu, ako bratia,
bývať v ňom, bývať v ňom.

Ale naše nádeje,
kde sa ony prepadli?
Ani sme sa nezbadali,
už ste nás podsadli.

Nadarmo sme prosili,
i plač náš bol darobný,
vy ste riekli, že ste páni,
a my len slúžobní.

Orali sme, orali
i do skaly z nevole,
a za plácu, iba čo tie
mozole, mozole.

Svážali sme, svážali
do tej vašej stodoly,
ani sme len zaspievať si
nesmeli po vôli.

Hej, Maďari, Maďari,
už to viac tak nebude:
spravodlivá naša vec je
na súde, na súde.

Hej na súde velikom,
dľa zákona Božieho,
ukáže sa, kto tu pánom
dľa neho, dľa neho.

To, čo sme vám oddali,
tie dolniacke roviny,
tie si držte, ale tu sme
páni my, páni my.

Tu, kde Tatra velebná,
tu, kde šumí Hron i Váh,
my sme páni vo slovenských
končinách, končinách.

Hej, Maďari, Maďari,
nik nás už viac nespojí,
rozíďme sa, jak sa patrí,
v pokoji, v pokoji.

II. POSTROMANTIZMUS V SLOVENSKEJ LITERATÚRE

PETER BELLA HORAL
(1842–1919)

ZVONY V SILVESTROVEJ NOCI

Z tej strany Dunaja zvony vyzváňajú,
dumné melódie nocou vyhrávajú;
tie ich zvuky nesú ku nebu sa hore,
i na dol rovinou, po šírom priestore.

Časom tak zahučia, jak by zavzdychali;
jak by sa dve srdcia navždy rozlúčali;
časom čuť v tom hraní nárek a žalobu,
jak by Boh rok starý ukladal do hrobu.

I mne v srdci hudú zvonov tých ohlasy:
vidím si, jak vo snoch, moje mladé časy;
moje mladé časy, v nich žiaľne hodiny,
i chvíle radostné v stred mojej rodiny.

Vidím sa v domove u mojej matere,
s bratmi a sestrami o štedrom večere:
modlitbu otcovu i sväté žehnanie
jak by rozprávalo zvonov tých zvučanie.

Ako by hlásalo do nočnej tichosti:
„Pokoj buď na zemi, sláva na výsosti!
A kto si v cudzine, k svojmu vráť sa domu:
šťastný, kto má ešte vrátiť sa ku komu!...“

Zvonov tých zvonenie dušu mi preniká...
Ach, žiť medzi svojimi milosť je veľiká!
Ono i v cudzine, všade je svet boží,
Šťastný však, kto kosti v zemi rodnej zloží!...

Posledné už k hviezdám vznášajú sa zvuky,
tu ja, kloniac hlavu, k nebu dvíham ruky,
a ústa v modlitbe lkajú k Hospodinu:
Chráň Slovensko, Bože, – moju domovinu!

I Z I D O R Ž I A K S O M O L I C K Ý
(1863–1918)

PIESNE MOJE DROBNÉ

Piesne moje drobné,
ďatelinka biela,
ja si vás tak rada,
ako kvietky včela.

Keď je včela smädná,
ďatelinku prosí,
by jej dožičila
sladkej mädnej rosy.

A keď moje srdce
túžbami zamiera,
duši ulávenie
z pieseňky vyviera.

Piesne moje drobné,
ďatelinka biela,
ja si vás tak rada,
ako kvietky včela.

* Pravopis básne je upravený podľa súčasnej normy.

III. ORGANIZÁTORI SLOVENSKEJ LITERATÚRY A LITERÁRNI VEDCI

JAROSLAV VLČEK

(1860–1930)

LISTY Z ČIECH

(Úryvok)

XVIII.

V Prahe dňa 20. novembra 1890.

Teda už i tu ohlásila sa borba dvoch umeleckých princípov, ktorá hlasno ozýva sa zo všetkých literárnych končín európskych: starého romantického idealizmu s novým naturalistickým realizmom. Ide o to, či umelec, najmä románopisec a dramatik, má vždy iba zbierať i zhrňať kvety nasnívanej obraznosti, vymýšľať ideálne typy a figúry, akých nezná skutočnosť, bleskom starých mytológií a knižnou učenosťou, nahrádzať živý pulz prítomnosti, ružami duchaplných sentencií, vtipom salónneho ovzdušia a „obecnými pastviskami“ zvyčajnej morálky zakrývať zrázne* priepasti spoločenských, psychologických, srdcových záhad – alebo či smie i odchyliť záclonu k ozajstnému svetu, a stadiaľ vyniesť tmavú, smutnú, krvavú pravdu, pravdu spravodlivú, tak ako pod ňou stene spoločnosť i jednotlivec, srdce i um. Inde odpoveď na túto otázku dali už duchovia a umelci prvostupňoví: Tolstoj a Dostojevskij, Zola a Flaubert, Ibsen a Eliotová klasickými dielami svojimi dokumentovali oprávnenosť realizmu pre všetky časy. V Čechách teraz začínajú hýbať otázkou. Príležitosť skrsla na divadle. Pani Gabriela Preissová doniesla nám totiž z Moravy druhú svoju drámu z dedinského života: „Její pastorkyňa“. Je to kus starej ľudskej tragiky: dievča, zanechané od frajera, keď následky pomeru už nemožno utajiť, potajomná vražda decka rukou nevlastnej materi, nemohúcej zniesť hanbu pastorkyni hroziacu, a objavenie zločinu práve v sobášnej chvíli, ktorá mala naveky zakryť temnú minulosť. Postavy svoje autorka postavila na javisko tak, ako ich dáva život: s tôneou i svetlom. Že tône je omnoho viac, toho citlivá myseľ možno sa hrozí, ale tak je tomu naozaj. (...)

* zrázne – strmé

VSTUP

Dejiny slovenskej literatúry (Úryvok)

Medzi Tatrou a Dunajom, od Jablunkovského priesmyku k Novým Zámkom a od Bratislavy po Šarišský Potok, v pätnástich pôvodných stoliaciach rozkladá sa jeden z najmenších slovanských kmeňov, S l o v á c i, počítajúci do dvoch miliónov duší. Osady jeho rozosiata sú hlboko po Dolnej zemi i za Dunajom.

Slováci predstavujú národopisný stred Slovanstva a jazyk ich je v malom obraz všetkých slovanských jazykov. Rozsypajú sa vo veľa rôznorečí, skupí sa zase v tri celky: v dialekt západný alebo československý v stoliaciach Nitrianskej, Bratislavskej a dolnej Trenčianskej; severovýchodný alebo poľsko-slovenský v Šarišskej, Spišskej, Abaujskej, Zemplínskej i Gemerskej (v tej pomiešaný so živlami rusínskymi), a stredný alebo čisto slovenský v Turci, Liptove, dolnej Orave, hornom Trenčíne, Zvolene, Tekove, Honte a Novohrade.

Vlastná literatúra slovenská trvá málo vyše sto rokov. Čo ostalo z pohanských čias, je slabý tieň; duševnú snahu prvých storočí kresťanských kryje latina, a husitstvo i protestantizmus od veku pätnásteho do osemnásteho literárne plody slovenské spája formálne so slovesnosťou českou. Až koncom osemnásteho storočia J. Bernolák a v polovici veku devätnásteho L. Štúr, M. Hodža, M. Hurban dávajú vznik a základ samostatnej literatúre slovenskej.

IV. POČIATKY REALIZMU A JEHO NAJVÝZNAMNEJŠÍ PREDSTAVITELIA (1870–1918)

SVETOZÁR HURBAN VAJANSKÝ
(1847–1916)

Z VÄZENIA (Úryvky)

(...) Začiatkom februára 1893 prišiel do redakcie Národných novín súdny sluha, aby sa mi páčilo k okresnému sudcovi. Okresný sudca, Mikuláš Fekete, v tie časy stál na čele „patriotickej“ spoločnosti turčianskej, divý medzi divými, politizoval, prenasledoval, kortešoval a nenávidel roduverných Slovákov. Namiesto, aby mi bol oznámil, že kráľovský fiškus volá ma na 17. februára do segedínskeho štátneho väzenia začať jednoročné sedenie, robil so mnou nepotrebné nestatky, bral s vážnou, kriminálnou tvárou protokol (písal ho môj tešínsky spolužiak z druhej triedy gymnaziálnej, Martin Košut, súdny pisár), dal ma na centimetre odmerať tomu istému Košutovi a potom čosi mrmlal o mojom vlasteneckom srdci. Neodvetil som na blbé alotriá sudcove, a opatrený dokumentom, vrátil som sa do redakcie.

Dňa 15. februára, odprevádzaný množstvom martinských priateľov a rodinkou, obsypaný kvetmi, sadol som v Martine do rýchlovlaku. Ach, tá odobierka! Keby si ju mohol človek predĺžiť! Milo je vidieť sústrastné kolo priateľov, národovcov, vidieť slzy a pocítiť tisnutie čestných rúk ... Ale potom – cudzí vozeň, cudzí ľudia, zadivení nad ováciou, škodoradostné úsmevy, surové, nenávisťou sršiace pohľady! I to človeka tiesni, že nie všetci, čo ti ruky tislí, zmýšľajú s tebou tak citne a úprimne. Kto by si na svete nenažil nedobroželateľov? Ale ty si predmetom sústrasti, teda treba utlačiť zášť a ruku tisuť, dobré slová hovoriť... Veď sa nájde čas poškodiť trpiteľovi!

Od Hatvanu začal sa pre mňa nový svet na Solnok a Čabu dosť lenivými bočnými železnicami. Medzi Čabou a Segedínom počul som prvý raz v živote čistú, ľudovú maďarčinu, ktorá sa valne delí od našej poslovenčenej i od peštianskej požidovčenej a ponemčenej. Hovoril ňou asi 40-ročný driečny mužský – a to hrozne nadával na Wekerleho, vtedajšieho finančného ministra, a vôbec na celú vládu.

„Celá krajina stáva sa predmetom špinavého kšeftu“, hovoril, „všetko ide len z ohľadu na fiškus! Žiť nemožno!“ a pritom vyšlo, že má veľký majetok pri Solnoku, a že ho ledva udrží.

Pomyslel som si: keď vy, majitelia rovných, žírnych pozemkov, tak nariekate, čo majú hovoriť moji biedni zemkovia? Vtlačil som sa do kútika slabo osvieteného vagóna, a bolo mi ťažko. Všetko majú, všetko im slúži, všetko im daňuje – čo mám povedať ja, cestujúci do väzenia pre výraz svojich najsvätejších citov a pomyslov?

Pred obedom 16. februára ťarbavý vlak dovliekol ma do Segedína. Najal som si fiakra, dal naložiť veľký kufor – ohromnú debnu s knihami viezol mi osobitný voz do hotelu Tisza. Ako debnu skladali v elegantnom vestibule, práve pri vchode do veľkej jedálne, milá debna sa rozsypala a knihy, azda zvedavé, aký je Segedín, vyrojili sa na mramorovú dlážku siene. A to aké knihy: Turgenev, Tolstoj, Danilevský, Puškin, Gogol, Goethe, Hegel, Homér v pôvodine, lexiká, Humboldtov Kosmos atď. Moje inkognito bolo odhalené. V jedálni už na mňa pri obede hľadali ako na čudné exotické zviera.

„Prišiel sa ochladiť do Segedína“, počul som od veľkého stola posmešnú poznámku. (...)

Živé vnútorné ulice sú židovské, aspoň hlavné, bohaté sklepy patria Židom. Presvedčil som sa, že ani silnejšia maďarská rasa nemôže sa ubrániť hospodárskej sile Židov. Videl som i dosť otrhaných postavačov.

Večer išiel som do malinkého segedínskeho divadla pokochať sa na výtvore pravej maďarskej múzy. No sklamal som sa, vlastne – nesklamal. Dávali drámu Brankovič Ďord', do nemožnosti hlúpu zlátaninu, kde hlavným dramatickým prostriedkom bolo štrnganie šablami a krik „előre!“ a „éljen!“ Akási kráska, pomalovaná ako stará opona, robila tragickú hrdinku v srbskom kroji. Videl som, ako pri všetkej tragike svojho položenia koketovala s oficiermi, sediacimi na prvých kreslách prízemí. Odišiel som dosť skoro; vyhodili ma fráza akéhosi heroa v dráme, že vraj Srbom len vtedy sa môže dobre vodiť, keď držia s Maďarmi. Ale sa im vodiť! Zvlášte uhorským. Ďakujem!

Sú to zvláštne pomery: ja som rab, strážnik je slobodný; on mi slúži, ja mu rozkazujem; on mi je predstaveným, a čistí mi topánky; ja som nevoľník, a dávam mu diškrécie. Ostatne, môj Búza je originál „štátotvorného elementu“. Pušného prachu nevyňašiel! Rovno: sprostý je ako bota, úslužný ako gróm, všetko robí naopak, mnoho hovorí. Chcel som ho trochu civilizovať zlatkou – nedajbože; odvtedy bol ešte hlúpejší, ešte úslužnejší a robil ešte viac všetko naopak. Izbou chodí po palcoch, každý tanier berie tri razy do ruky, kým ho odloží; odloží ho najprv na kufor, potom na umyvač, konečne do koša, ale sa mu hneď nezmesť. Probuje hore dnom, bokom, a pritom diškuruje neprestajne svojím kalvínskym dialektom. Je to smiešne, ale nie veselé.